

ศพไร้ญาติ : การสืบสาววาทกรรมเกี่ยวกับการจัดการศพไร้ญาติของรัฐไทย¹

Unclaimed Bodies: The Discourse Tracing of Thailand Management of Unclaimed Bodies

ภักคณันต์ เลื่องบุญญาวงศ์², สาธิน สุจนรพินธุ์³ และ นิมิต อังค์⁴

Phakkanan Leongpanyawong², Satin Soonthornpan³, and Nimid Ang⁴

คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง²⁻⁴

Faculty of Political Science, Ramkhamhaeng University²⁻⁴

E-mail : phakkanan.leong@rumail.ru.ac.th, satin@ru.ac.th, nimid.ang@gmail.com

Received 31.07.2024 ➤ Revised 07.11.2024 ➤ Accepted 18.11.2024

บทคัดย่อ

การ เปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างของประชากรไทยอาจนำไปสู่ประเด็นปัญหาเกี่ยวกับการมีผู้สูญเสียชีวิตที่ไม่มีผู้ดูแลจัดการศพ หรือที่อาจเรียกว่า “ศพไร้ญาติ” มากขึ้นในอนาคต อนึ่ง การจัดการศพไร้ญาติของไทยมีลักษณะที่แตกต่างจากหลายประเทศ เนื่องจากลักษณะของพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของไทยทำให้การจัดการ

เกี่ยวกับศพไร้ญาติกลายเป็นภารกิจของมูลนิธิคนจีน บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการให้ความหมายและข้อพิจารณาเกี่ยวกับประเด็นศพไร้ญาติของรัฐไทย ผ่านระเบียบวิธีการวิเคราะห์แบบสืบสาววาทกรรมและกรอบทฤษฎีเกี่ยวกับการทำให้เป็นสมัยใหม่ของความตายในการชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ของการจัดการศพไร้ญาติจากระดับมหภาค ระดับกลาง

¹ บทความวิชาการนี้เรียบเรียงขึ้นเพื่อศึกษาเกี่ยวกับการจัดการศพไร้ญาติของรัฐไทยและสืบสาวถึงการมีหรือไม่มีแนวทางในการจัดการศพไร้ญาติของรัฐ โดยไม่ได้รับทุนสนับสนุนในการศึกษา

² เลขที่ 2086 คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง แขวงหัวหมาก เขตบางกะปิ กรุงเทพฯ 10240

³ เลขที่ 2086 คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง แขวงหัวหมาก เขตบางกะปิ กรุงเทพฯ 10240

⁴ เลขที่ 2086 คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง แขวงหัวหมาก เขตบางกะปิ กรุงเทพฯ 10240

และระดับจุลภาค ผลการศึกษาพบว่า ประเทศไทย พิจารณาศพไร้ญาติจากมุมมองด้านสุขอนามัย ทว่ากลุ่มมูลนิธิคนจีนพิจารณาศพคนตาย จากมุมมองด้านความเชื่อทางศาสนาซึ่งสามารถ พลักดันเข้าสู่กระบวนการจัดการของภาครัฐ

และมีอิทธิพลต่อความคิดของคนในสังคม ทำให้การจัดการศพไร้ญาติกลายเป็นเรื่องของ มูลนิธิจีนมากกว่าภารกิจของรัฐไทยไปโดยปริยาย

คำสำคัญ : ศพไร้ญาติ, การจัดการของ ภาครัฐ, การสืบสาววาทกรรม, มูลนิธิจีน

Abstract

As Thailand's population structure shifts, issues surrounding the dead without caretakers, unclaimed bodies, are likely to increase in the future. This study examines Thailand's management of unclaimed persons and how it differs from that of other countries due to unique historical factors. Chinese foundations have monopolized the management of unclaimed persons in Thailand. The primary objective of this paper is to analyze the Thai state's definition and articulation of the issue of unclaimed bodies. Through the use of discourse tracing methods and the concept of the "Modernization of Death," the study evaluates state relations with unclaimed persons at the micro, meso, and macro levels.

The findings reveal that the Thai state views unclaimed persons as part of public health management, while Chinese foundations, influenced by religious beliefs, have assumed the state's role and shaped societal norms surrounding unclaimed deaths. By allowing Chinese foundations to manage unclaimed persons, the state has effectively relieved itself of its obligations in this area, as observed in contemporary Thailand. Overall, the study underscores how historical factors shape the management of unclaimed persons and highlights the significant role of Chinese foundations in Thai society.

Keywords: unclaimed persons, management, discourse tracing, Chinese foundations

1. บทนำ

“ความตายคือปัญหาของคนเป็น
คนตายไปแล้วไม่มีปัญหาอะไร...”

Norbert Elias (1985, p.3)

ข้อความข้างต้นของนอร์เบิร์ต เอเลียส (Norbert Elias) นักสังคมวิทยาชาวเยอรมัน แสดงให้เห็นถึงความย้อนแย้งของสังคมมนุษย์ ซึ่งนับตั้งแต่การเกิดรัฐสมัยใหม่ (Modern State) ตามสนธิสัญญาสันติภาพเวสฟาเลียและการปฏิวัติอุตสาหกรรมในยุโรป⁵ รัฐได้กลายเป็นองค์ประกอบสำคัญในการจัดการปฏิสัมพันธ์และวิถีชีวิตประจำวันของมนุษย์ในการนี้การเกิดและตายได้กลายเป็นเรื่องของรัฐ กล่าวคือ รัฐรองรับการเกิด โดยการให้สัญญาบุคคลที่เกิดว่าเป็นประชากรของตน (องค์ประกอบของรัฐสมัยใหม่) ผู้ให้กำเนิดจะต้องมีกระบวนการแจ้งแก่รัฐว่าได้ให้กำเนิดทายาท ซึ่งรัฐจะให้สัญญาในรูปของสัญชาตินำไปสู่การเข้าถึงบริการและโครงสร้างต่าง ๆ ของรัฐ แน่นนอนว่าเมื่อ

ประชากรดังกล่าวเสียชีวิตลง รัฐก็มีวิธีจับสัญญาณของรัฐกับประชากรด้วยการทำทะเบียนแจ้งการตายตามกฎหมายของรัฐหนึ่ง ๆ ต่อไปอย่างไรก็ดี การตายของคน ๆ หนึ่งจะเป็นปัญหาของคนเป็นตามที่เอเลียสได้กล่าวไว้ในประโยคข้างต้นนั้น เกิดขึ้นเมื่อลักษณะของมุมมองต่อการตายที่เปลี่ยนไปในสังคมและรัฐสมัยใหม่ การตายไม่เพียงเป็นการสูญเสียบุคคลในครอบครัวของผู้ตายเท่านั้นหากเป็นการสูญเสียผลิตภาพและความสามารถในการแข่งขันของรัฐ (Hakola, Heinämaa, & Pihlström, 2015, pp.2-3) รัฐจึงพยายามหลีกเลี่ยงการตายและขยายอายุขัยของประชากรด้วยการพัฒนาองค์ความรู้ทางการแพทย์และการเข้าถึงทรัพยากรทางการแพทย์ของประชากรของตน

อนึ่งข้อความในย่อหน้าข้างต้นเป็นการกล่าวถึงความตายตามแนวคิดทางปรัชญา สังคมวิทยา รัฐศาสตร์ และเศรษฐศาสตร์ ซึ่งแสดงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชากรของรัฐในแง่ที่ประชากรถือเป็นองค์ประกอบ

⁵ สนธิสัญญาสันติภาพเวสฟาเลีย (Peace of Westphalia) ถือเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญของการยอมรับในหลักการว่าด้วยอำนาจอธิปไตย (sovereignty) ของรัฐ แม้ว่าจะเป็นสนธิสัญญาเพื่อสิ้นสุดสงคราม 30 ปี ของการสู้รบระหว่างนิกายโรมันคาทอลิกและนิกายโปรเตสแตนต์ที่ลากยาวความขัดแย้งทางศาสนาที่ยาวนานข้ามศตวรรษ หลักการของสนธิสัญญานี้ ทำให้องค์อธิปัตย์ที่ปกครองเหนือดินแดน มีอำนาจสูงสุดแต่เพียงผู้เดียว โดยไม่ยอมรับการแทรกแซงจากศาสนจักรที่กรุงโรมหรืออำนาจภายนอกมาเหนือการจัดการและปกครองรัฐอีกต่อไป จุดนี้ทำให้องค์อธิปัตย์สามารถดำเนินการระดมทรัพยากรและเลือกทางเดินของตนเองได้อย่างสมบูรณ์ แน่นนอนว่าความสามารถในการระดมทรัพยากรและมีศักยภาพในการดำเนินการต่าง ๆ ภายในเขตอำนาจของตนอย่างสมบูรณ์ ย่อมทำให้เกิดอิสรภาพบางประการในการ “จัดการ” จนเมื่อเกิดการพัฒนาด้านการผลิตของมนุษย์เข้าสู่กระบวนการผลิตแบบอุตสาหกรรม แนวทางของอุตสาหกรรมก็ผสมผสานบทบาทอำนาจที่รัฐสมัยใหม่ มีเปลี่ยนผ่านสังคมของรัฐเข้าสู่ภาวะสังคมแบบอุตสาหกรรมทั้งโดยตั้งใจและไม่ตั้งใจ แต่การปฏิวัติอุตสาหกรรมดังกล่าวได้เสริมสร้างกำลังอำนาจของรัฐและทำให้เกิดการเปรียบเทียบทางอำนาจระหว่างประเทศของรัฐต่าง ๆ ในระบบระหว่างประเทศได้ การที่รัฐสมัยใหม่ใช้วิธีการผลิตแบบอุตสาหกรรมเป็นเครื่องมือสำคัญ ย่อมทำให้สภาพสังคมและการดำเนินชีวิตของประชาชนของรัฐเปลี่ยนผ่านไปสู่การดำเนินชีวิตในรูปแบบการผลิตแบบอุตสาหกรรมเช่นเดียวกัน จุดนี้กลายเป็นสารตั้งต้นในการพิจารณาว่าสภาพสังคมและการดำรงชีวิตของคนในยุคอุตสาหกรรม มีความแตกต่างจากการดำรงชีวิตในยุคเกษตรกรรม และทำให้การพิจารณาคุณค่าของความเป็นมนุษย์ในสภาพสังคมที่แตกต่างกันนั้นไม่เหมือนกันโดยปริยาย

ส่วนสำคัญในการดำรงอยู่ของรัฐสมัยใหม่ เพียงแต่เราจะพบว่าความสัมพันธ์ดังกล่าว ไม่ได้มีลักษณะเดียวกันเพราะประชากรของรัฐกลุ่มต่าง ๆ มีความต้องการและ/หรือความสามารถเข้าถึงโครงสร้างการทำงานของรัฐที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของประชากรไม่เหมือนกัน นัยสำคัญของประเด็นนี้เห็นได้ชัดเจนมากขึ้นในกรณีที่เกี่ยวข้องกับการตาย เพราะเมื่อบุคคลหนึ่งสิ้นชีวิตลงนั้น กระบวนการของรัฐที่เกี่ยวข้องส่วนหนึ่ง คืองานด้านการทะเบียนราษฎร งานด้านการพิสูจน์บุคคลทางนิติเวชเพื่อสนับสนุนงานด้านอาญา ฯลฯ หลังจากนั้นกระบวนการต่อไปจะเป็นเรื่องของญาติผู้ตายที่นำร่างผู้ตายไปประกอบพิธีศพตามประเพณี แต่หากบุคคลดังกล่าวไม่มีญาติมารับศพก็จะถูกระบุเป็นศพไร้ญาติ (Unclaimed Person) ซึ่งความน่าสนใจของประเด็นนี้สืบเนื่องไปยังวิธีการจัดการกับศพไร้ญาติของรัฐ ซึ่งเมื่อประชากรผู้สิ้นชีวิตลงไม่มีญาติมารับศพเพื่อดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับการตายนั้น รัฐมีการจัดการต่อบุคคลดังกล่าวอย่างไร

จากการสำรวจแนวการจัดการของภาครัฐพบว่ากฎระเบียบราชการที่มีความเชื่อมโยงโดยตรงต่อการจัดการกับศพไร้ญาติของรัฐได้แก่ “ประกาศกระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ เรื่อง กำหนดหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขการคุ้มครอง การส่งเสริม และการสนับสนุนการสงเคราะห์ในการจัดการศพตามประเพณี พ.ศ. 2557” (กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, 2557, หน้า 15-17) ซึ่งมีระเบียบให้ประชาชนยื่นขอรับความสนับสนุนเงินสงเคราะห์ค่าทำศพตามประเพณี ให้ทั้งศพไร้ญาติและญาติมีฐานะยากจนจำนวน

2,000 บาท โดยข้อความในประกาศกระทรวงฯ ที่เกี่ยวข้องและควรนำมาพิจารณา มีรายละเอียดดังนี้

“ข้อ 4 การสงเคราะห์ในการจัดการศพตามประเพณีนั้น ผู้สูงอายุที่ตายต้องมีคุณสมบัติดังต่อไปนี้

(1) มีอายุเกินหกสิบปีบริบูรณ์ขึ้นไป

(2) มีสัญชาติไทย

(3) ผู้สูงอายุอยู่ในครอบครัวที่ยากจนตามข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย หรือกรุงเทพมหานคร หรือเมืองพัทยา

(4) ไม่มีญาติ หรือมีญาติแต่มีฐานะยากจนไม่สามารถจัดการศพตามประเพณีได้”

จะเห็นได้ว่าข้อความในประกาศข้อที่ 4 การสงเคราะห์เกี่ยวกับศพไร้ญาตินั้น การจัดการศพดังกล่าว ผู้ตายจะต้องมีคุณสมบัติสำคัญตาม (1) ถึง (4) โดยเฉพาะ (4) นั้น การไม่มีญาติตามประกาศนี้หมายถึง *ผู้สูงอายุที่ไม่มีญาติ* เท่านั้นจึงจะมีสิทธิในการได้รับการช่วยเหลือตามประกาศกระทรวงฯ

มากไปกว่านี้การยื่นคำขอความช่วยเหลือจากรัฐดังกล่าว ยังเต็มไปด้วยอุปสรรคตามกระบวนการ (procedure barriers) เช่น ผู้ยื่นขอการสงเคราะห์ต้องมีหนังสือรับรองจากหน่วยงานท้องถิ่นหรือท้องถิ่นว่าเป็นผู้มี ความเกี่ยวข้อง มีการลงทะเบียนและขั้นตอนในการลงข้อมูล ระบุตัวตน การตรวจสอบความถูกต้องของผู้ตาย การตรวจสอบความเกี่ยวข้องของผู้ยื่นคำขอ ฯลฯ และในกรณีที่เป็นศพไม่มีญาติ ประกาศกระทรวงฯ ไม่ได้ระบุ ความรับผิดชอบในการจัดการ หรือมอบอำนาจ

หน้าที่ให้แก่เจ้าหน้าที่รัฐใด ๆ คำถามที่ตามมาคือ บุคคลหรือนิติบุคคลใดจะเป็นผู้รับผิดชอบ ต่อศพไร้ญาตินั้น สำหรับกรณีนี้ “คู่มือ การดำเนินโครงการการสนับสนุนการจัดการ ศพผู้สูงอายุตามประเพณี ประจำปีงบประมาณ 2562” ซึ่งจัดทำโดยกรมกิจการผู้สูงอายุ กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ เพื่อเป็นคู่มือให้แก่เจ้าหน้าที่ในการลงทะเบียน และดำเนินการเกี่ยวกับการช่วยเหลือ ค่าสงเคราะห์จัดพิธีศพนั้น ระบุว่า “บุคคลที่ รับผิดชอบในการจัดการศพผู้สูงอายุเป็น ผู้ยื่นคำขอรับเงิน ค่าจัดการศพ เช่น ผู้ให้การดูแล ผู้นำชุมชน กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เป็นต้น” (กรมกิจการผู้สูงอายุ, 2561, หน้า 1) ดังนั้น เงินค่าทำศพผู้สูงอายุไร้ญาติ จึงขึ้นอยู่กับ การจัดการของผู้นำชุมชนที่ผู้ตายอาศัยอยู่ และ กลายเป็นข้อวินิจฉัยส่วนบุคคลของผู้นำชุมชน ว่าจะดำเนินการจัดการกับศพไร้ญาติ (สูงอายุ) ดังกล่าวหรือไม่และอย่างไร ไม่ใช่แนวทางปฏิบัติ โดยการจัดการโดยตรงของหน่วยงานรัฐ

ซึ่งเมื่อพิจารณาการจัดการศพไร้ญาติ ของไทยดังที่คณะผู้เขียนยกมาข้างต้นนี้ คำถาม ที่ตามมาคือการจัดการศพไร้ญาตินั้นถือเป็น หน้าที่ของรัฐหรือไม่ และหากเป็นหน้าที่ของรัฐ แล้วจะสามารถจัดการได้อย่างไร ในประเด็นนี้ ขอยกตัวอย่างกรณีเปรียบเทียบการจัดการ ศพไร้ญาติของประเทศที่มีกระบวนการจัดการ เช่น กฎหมาย Burials Assistance Act 1965 ของมลรัฐควีนแลนด์ ประเทศออสเตรเลีย ซึ่งกำกับให้รัฐจัดการศพอย่างถูกต้องและ ด้วยความเคารพในการจัดการกับศพไร้ญาติ (Palin, 2016) ด้านสหรัฐอเมริกาหน่วยงาน

ระดับท้องถิ่นมีภาระในการรับผิดชอบจัดการ กับศพไร้ญาติ โดยมีการจัดสรรงบประมาณ ในแต่ละรัฐแตกต่างกันตั้งแต่ 450 ถึง 1,800 เหรียญสหรัฐ (Friesen, 2009) กรณีของประเทศ เพื่อนบ้านอย่างเช่นมาเลเซีย รัฐบาลกลางนำโดย กระทรวงสาธารณสุขมีกระบวนการจัดการ ศพไร้ญาติอย่างชัดเจนโดยกำหนดระยะเวลา รอคอยการปรากฏตัวของญาติ หากไม่มีญาติ มารับศพรัฐก็จะจัดส่งไปยังโรงเรียนแพทย์ และดำเนินการจัดการตามประเพณีศาสนา ของผู้ตายต่อไป จากตัวอย่างที่ยกมานี้ แสดงให้เห็นว่าการจัดการศพไร้ญาตินั้น ในระดับหนึ่งเป็นเรื่องของการจัดการซึ่งเกี่ยวข้องกับ หน่วยงานทางการ ได้แก่ โรงพยาบาล สุสาน ของรัฐหรือเอกชน (ทำหน้าที่จัดเก็บไปจนถึง เผาศพ) ที่ดินฝังศพของรัฐหรือเอกชน และมีกระบวนการที่วางกรอบไว้โดยกฎหมายระดับรัฐ หรือมลรัฐ ดังนั้นการจัดการศพไร้ญาติ จึงถือเป็นการบริการสาธารณะที่รัฐจัดสรรไว้ให้ ประชาชน

สำหรับกรณีของประเทศไทยนอกจาก แนวทางการช่วยเหลือซึ่งอาจอนุมานเป็นการ จัดการของรัฐดังที่ระบุไว้โดยชัดเจนตาม ประกาศของกระทรวงพัฒนาสังคมและความ มั่นคงของมนุษย์ เรื่อง กำหนดหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขการคุ้มครอง การส่งเสริม และ การสนับสนุนการสงเคราะห์ในการจัดการศพ ตามประเพณี พ.ศ. 2557 นั้น คณะผู้เขียน ไม่พบกฎหมายและระเบียบทางราชการที่ระบุหรือ ให้อำนาจเจ้าพนักงานในการจัดการศพไร้ญาติ โดยเฉพาะศพไร้ญาติที่ไม่ใช่ผู้สูงอายุแต่อย่างใด งานชิ้นนี้จึงมุ่งความสนใจไปที่ประเด็นเกี่ยวกับ

การจัดการศพไร้ญาติของประเทศไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อศพไร้ญาตินั้นอาจเป็นเด็กทารกแรกเกิด เด็ก ผู้ใหญ่วัยกลางคน ผู้ไม่มีญาติลำเนาเป็นหลักแหล่ง ฯลฯ ซึ่งไม่อยู่ในกรอบการช่วยเหลือตามประกาศกระทรวงฯ แล้วนั้นประเทศไทยมีการจัดการกับศพไร้ญาติกลุ่มนี้อย่างไร

2. วรรณกรรมและกรอบการวิเคราะห์เกี่ยวกับการจัดการศพไร้ญาติ

2.1 ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับมโนทัศน์ศพไร้ญาติ

จากการสำรวจวรรณกรรมเกี่ยวกับศพไร้ญาติพบว่างานวิชาการที่เกี่ยวข้องแบ่งออกเป็นสองกลุ่มใหญ่ โดยวรรณกรรมกลุ่มแรกเกี่ยวข้องกับมุมมองเรื่องทางอาชญาวิทยาที่เกี่ยวข้องกับศพไร้ญาติ ส่วนใหญ่เป็นงานศึกษาในต่างประเทศ เช่น การศึกษาของอาร์วินด์ กุมาร์ และคณะ เรื่อง “Deaths of Homeless Unclaimed Persons in South Delhi (2001-2005) : A Retrospective Review” (Kumar et al., 2009, pp.46-50) และซาซิล กุมาร์ และคณะ เรื่อง “Homeless and Unclaimed Persons’ Deaths in North India (Jan 2008-Nov 2012) : A Retrospective Study” (Kumar et al., 2015, pp.11-15) งานทั้งสองชิ้นเป็นการศึกษาวิจัยเชิงปริมาณเพื่อหาความสัมพันธ์ระหว่างศพไร้ญาติกับการเป็นบุคคลไร้บ้านในชุมชนแออัดของอินเดีย ผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่าการมีศพไร้ญาติเพิ่มขึ้นส่วนหนึ่งเป็นสาเหตุของการเพิ่มของปัญหาจากผู้อพยพและคนไร้บ้านนำมาสู่ปัญหาเรื่องอาชญากรรมและการตายของประชากรที่ไม่สามารถสืบหาครอบครัวได้

งานอีกชิ้นที่คล้ายคลึงกันแต่เป็นการศึกษาในสหรัฐอเมริกาโดยเคนนา คิวเน็ต และคณะ เรื่อง “Who are the Unclaimed Dead?” (Quinet, Nunn & Ballew, 2016, pp.131-139)

ในขณะที่อีกส่วนหนึ่งของวรรณกรรมกลุ่มนี้ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับจริยธรรมในการศึกษาวิจัยทางการแพทย์กับศพไร้ญาติ เช่นงานของ วาย. ไมเคิล บาร์เลียน เรื่อง “Bodyworlds and the Ethics of Using Human Remains : A Preliminary Discussion” (Barilan, 2006, pp.233-247) แสดงข้อถกเถียงเกี่ยวกับการใช้อวัยวะของผู้ตายและสิทธิของร่างกายผู้ตายที่ควรได้รับการเคารพตามศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ประเด็นของบาร์เลียนเป็นส่วนหนึ่งในข้อถกเถียงทางจริยธรรมว่าด้วยสิทธิในร่างกายของคนตาย เน้นอนว่ากระบวนการบริจาคร่างกายให้แก่การวิจัยทางการแพทย์และการบริจาคอวัยวะให้แก่ผู้ป่วยที่ต้องการเปลี่ยนถ่ายอวัยวะทำได้เมื่อมีการระบุความยินยอมของผู้ตาย เมื่อครั้งมีชีวิต ทว่าในกรณีของศพไร้ญาตินั้นหากไม่มีข้อมูลการระบุความยินยอมหรือไม่สามารถหาหลักฐานการยินยอมได้ ผู้ที่เกี่ยวข้องควรจะใช้ร่างกายดังกล่าวให้เป็นประโยชน์แก่ผู้มีชีวิตอยู่ได้หรือไม่? คำถามดังกล่าวก็เป็นประเด็นสำคัญของการศึกษาในงานกลุ่มนี้

ในส่วนของวรรณกรรมกลุ่มนี้ถือเป็นกลุ่มที่สองที่เป็นงานเกี่ยวข้องกับประเด็นด้านศาสนา ประเพณี ความเชื่ออันมีความเกี่ยวข้องกับศพไร้ญาติ งานวิจัยในประเทศไทยที่ศึกษาเกี่ยวกับศพไร้ญาติจัดอยู่ในกลุ่มนี้โดยเป็นส่วนหนึ่งของกรอบการศึกษาเรื่องประเพณีท้องถิ่นทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา เช่น

งานของนฤพนธ์ ดั่งวิเศษ และ ปณวัฒน์ ผ่องจิต เรื่อง “ชุมชนกับความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในอำเภอบ้านแพ้วและอำเภอกะทู้ม่วนแบน จังหวัดสมุทรสาคร” (นฤพนธ์ ดั่งวิเศษ และ ปณวัฒน์ ผ่องจิต, 2560) ซึ่งศพไร้ญาติเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาประเพณีล้างป่าช้าของคนในอำเภอบ้านแพ้วและอำเภอกะทู้ม่วนแบน จากการสำรวจวรรณกรรมในเบื้องต้นนี้ พบว่าไม่มีงานศึกษาที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของประเด็นเรื่องศพไร้ญาติกับกระบวนการจัดการเรื่องศพไร้ญาติกับรัฐ บทความนี้จึงเป็นการเปิดบทสนทนาประเด็นดังกล่าวในวงวิชาการทางรัฐศาสตร์

2.2 แนวคิดความเป็นสมัยใหม่ของความตาย

สำหรับแนวคิดหลักอีกประการหนึ่งที่ใช่อภิปรายในบทความ คือกรอบแนวคิดและทฤษฎีซึ่งประสานมโนทัศน์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของรัฐสมัยใหม่กับความตาย ตามแนวคิด *การทำให้เป็นสมัยใหม่ของความตาย* (modernization of death) จากงานเชิงประวัติศาสตร์ของฟิลิป แอริส ชื่อ “Western Attitudes Toward Death from the Middle Ages to the Present” (Aries, 1974) และงานเชิงสังคมวิทยาของนอเบิร์ต เอเลียส ชื่อ “The Loneliness of Dying” (Elias, 1985) โดยแนวคิดเรื่องการทำให้เป็นสมัยใหม่ของความตายนั้น เกิดจากมุมมองที่ว่ารัฐสมัยใหม่จำเป็นต้องดำรงอยู่และมีความสามารถในการสร้างผลิตผลให้เกิดขึ้นเพื่อแข่งขันกับรัฐอื่น ประชากรของรัฐจึงเป็นองค์ประกอบสำคัญที่รัฐต้องทะนุถนอมและหาทางเพิ่มอายุขัยให้ประชากร รวมถึงส่งเสริมประสิทธิภาพของประชากรให้สูงขึ้นเพื่อสร้างผลิตผล

ให้แก่รัฐโดยรวม ดังนั้นความตายจึงถูกมองว่าเป็นสิ่งไม่พึงปรารถนาตามมุมมองของรัฐ และจะถูกผลักดันให้เป็นสิ่งที่ควรซ่อนเร้นจากสาธารณชนโดยรวม แนวคิดเช่นนี้ไม่ได้ปฏิเสธความตายหรือต้องการสร้างความเป็นอมตะทางชีวภาพ ทว่าเป็นการทำให้การดำรงชีพของประชากรรัฐเป็นไปเพื่อสร้างประสิทธิผลสูงสุดให้แก่รัฐ

ความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิด การทำให้เป็นสมัยใหม่ของความตายสัมพันธ์กับกระบวนการจัดการเกี่ยวกับศพและการแพทย์สมัยใหม่ โดยเฉพาะเมื่อองค์ความรู้เกี่ยวกับสุขอนามัยซึ่ซัดความสัมพันธ์ระหว่างเหตุแห่งโรคที่มีที่มาจากเชื้อโรคนั้น ทำให้การจัดการศพคนตายมีความสำคัญอย่างยิ่งในภาวะโรคระบาดและภาวะปกติ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องจึงต้องทำหน้าที่จัดการศพคนตายเพื่อไม่เป็นแหล่งแพร่เชื้อหรือสร้างความเสี่ยงต่อการดำรงชีพของประชากรกลุ่มอื่น ๆ ของสังคม (Solomon & Buchbinder, 2020) ดังนั้นกรณีที่คนตายไม่มีญาติหรือคนที่เกี่ยวข้องมาดูแลจัดการเกี่ยวกับศพ ภาระดังกล่าวจึงตกเป็นของรัฐ ที่จำเป็นต้องจัดการก่อนที่ศพดังกล่าวจะกลายเป็นปัญหาทั้งทางสุขอนามัยหรือสุขภาพจิตของประชากรในชุมชน กรอบการวิเคราะห์เกี่ยวกับการจัดการศพไร้ญาติของรัฐสมัยใหม่จึงมีความสัมพันธ์กับลักษณะของการทำให้เป็นสมัยใหม่ของความตาย กล่าวคือในกระบวนการจัดการศพไร้ญาติของรัฐอุตสาหกรรม จะพบว่ากระบวนการจัดการความตายเริ่มตั้งแต่โรงพยาบาลมาถึงสุสาน ซึ่งหากไม่มีญาติมารับศพ ศพดังกล่าวจะไม่ไปปรากฏในชุมชน (Heinämaa, 2015) สุสาน

ทำหน้าที่เก็บศพดังกล่าวไว้เพื่อดำเนินการตามแต่กฎหมายของแต่ละประเทศ กรอบแนวคิดการทำให้เป็นสมัยใหม่ของความตายจึงมีเป็นฐานคติของการจัดการเกี่ยวกับความตายของรัฐสมัยใหม่ได้อย่างชัดเจน

2.3 แนวทางการศึกษาและวิเคราะห์

โดยสรุปจากการทบทวนวรรณกรรมและกรอบการวิเคราะห์ที่เกี่ยวข้อง พบว่าการศึกษาลเกี่ยวกับการจัดการศพไร้ญาติของรัฐโดยเฉพาะในกรณีการจัดการศพไร้ญาติในประเทศไทย วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องส่วนใหญ่เน้นศึกษาผ่านกรอบมุมมองของประเพณี ศาสนา และความเชื่อ ยังไม่พบวรรณกรรมที่ทำการศึกษาลเกี่ยวกับการจัดการศพไร้ญาติของรัฐโดยตรง และเมื่อพิจารณาผ่านกรอบการวิเคราะห์การทำให้เป็นสมัยใหม่ของความตาย การศึกษาลเกี่ยวกับการจัดการศพไร้ญาติในงานเขียนนี้ จะพิจารณากระบวนการจัดการของรัฐไทย ซึ่งมีความจำเป็นในการจัดการกับศพคนตายโดยเฉพาะศพไร้ญาติที่เป็นภาระของรัฐหากรัฐต้องการจัดการสังคมอุตสาหกรรมและพัฒนาเศรษฐกิจให้สอดคล้องกับพัฒนาการทางเศรษฐกิจการเมืองโลก และประกาศกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ เรื่อง กำหนดหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขการคุ้มครองการส่งเสริม และการสนับสนุนการสงเคราะห์ในการจัดการศพตามประเพณี พ.ศ. 2557 ซึ่งแสดงความเกี่ยวข้องของรัฐกับศพไร้ญาติเฉพาะกรณีผู้ตายเป็นผู้สูงอายุเท่านั้นกลับไม่แสดงแนวทางการจัดการกับศพไร้ญาติของกลุ่มผู้ตายอื่น

การศึกษาประเด็นนี้อาจต้องดำเนินการศึกษาลย้อนกลับไปพิจารณาจุดตั้งต้นของ

การดำเนินการประเด็นนี้ในสังคม ดังนั้นบทความฉบับนี้จึงอาศัยระเบียบวิธีการสืบสาววาทกรรม (Discourse Tracing) ในการศึกษา “การจัดการ” ศพไร้ญาติของรัฐไทยด้วยหลักฐานจากเอกสารราชการปัจจุบันย้อนกลับไปยังเอกสารประวัติศาสตร์ที่ปรากฏความเกี่ยวข้องของรัฐกับการจัดการศพไร้ญาติ

การสืบสาววาทกรรมเป็นระเบียบวิธีเชิงคุณภาพ (LeGreco & Tracy, 2009) เพื่อสร้างระเบียบวิธีเชิงตีความที่สามารถใช้ตอบข้อวิพากษ์จากกรอบคิดแบบปฏิฐานนิยม กล่าวคือ การวิจัยเชิงคุณภาพที่เน้นการตีความเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ มักจะถูกตั้งข้อสงสัยจากกลุ่มผู้ศึกษาที่เน้นความเที่ยงตรงของหลักฐาน ลักษณะของข้อขัดแย้งนี้ผลักดันให้เลอเกรโคและเทรซี่เสนอระเบียบวิธีสืบสาววาทกรรมโดยเน้นที่ระเบียบการปฏิบัติในการศึกษาเพื่อลดข้อกังขาในการตีความหลักฐาน อาศัยแนวคิดจากคุณูปการของระเบียบวิธีแบบชาติพันธุ์วรรณา (Ethnography) การวิเคราะห์วาทกรรม (Discourse Analysis) กรณีศึกษา (Case Studies) และการสืบสาวกระบวนการ (Process Tracing) (Redden, 2017)

ในทางปฏิบัติ ระเบียบวิธีแบบสืบสาวกระบวนการจะให้ความสำคัญกับหลักฐานจากทั้ง 3 ระดับการวิเคราะห์ได้แก่ ระดับจุลภาค (Micro-level) เช่น ข้อความหรือเอกสารที่ใช้ในกลุ่มหนึ่ง ๆ ระดับกลาง (Meso-level) เช่น คู่มือปฏิบัติ นโยบายหรือเอกสารองค์กร ที่นำเอาลักษณะกรอบคิดของระดับจุลภาคไปยังบริบทอื่น และท้ายสุดระดับมหภาค (Macro-level) คือ กรอบความคิดที่เข้าใจร่วมกันในสังคมหรือ

ปทัสฐานที่ยึดถืออยู่ทั่วไปเป็นธรรมดา (Taken-for-granted Norms) การวิเคราะห์สี่บสาวาทกรรมจะแสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงของหลักฐานในแต่ละระดับที่มีปฏิสัมพันธ์และนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง โดยระเบียบวิธีนี้จะต้องชี้ให้เห็นจุดเปลี่ยน (Turning-point) ที่ว่าทกรรมได้สร้างให้เกิดแนวทางปฏิบัติจากจุดเปลี่ยนดังกล่าว (Redden, 2017)

3. การจัดการศพไร้ญาติในประเทศไทย : ความเชื่อ พัฒนาการ และการจัดการ

ในปัจจุบันประเด็นเกี่ยวกับศพไร้ญาติในสังคมไทยส่วนใหญ่ถูกกล่าวถึงในลักษณะความเชื่อทางศาสนา โดยเฉพาะความเชื่อของกลุ่มชาวไทยเชื้อสายจีน ซึ่งแสดงออกในลักษณะกิจกรรมของมูลนิธิต่าง ๆ จากสถิติ

พบว่าการล้างป่าช้าแต่ละครั้ง⁶ มีศพไร้ญาติไม่ต่ำกว่า 500 ศพซึ่งเป็นจำนวนสะสมตามขนาดพื้นที่ของสุสานฝังรอตที่แต่ละมูลนิธิตะรองรับได้ หากเป็นมูลนิธิขนาดใหญ่ก็จะมีจำนวนมากถึงหลักพัน ยกตัวอย่างพิธีล้างป่าช้าของมูลนิธิป่อเต็กตึ๊ง ใน พ.ศ. 2558 มีรายงานจำนวนศพไร้ญาติถึง 3,890 ศพ โดยในจำนวนนี้แยกเป็นศพผู้ใหญ่ 1,775 ศพ และศพเด็กอีก 2,115 ศพ (ไทยรัฐออนไลน์, 2558) การล้างป่าช้าของมูลนิธิเป็นการทำพิธีใหญ่ เพื่อเรียกผู้มีจิตศรัทธาให้มาร่วมกันประกอบพิธีโดยส่วนใหญ่เชื่อว่าการทำบุญกับ “ศพผู้ยากไร้” จะเป็นการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ซึ่งจะสร้างบุญใหญ่แก่ผู้เข้าร่วมพิธี รวมถึงเป็นการระดมทุนเพื่อดำเนินกิจกรรมอื่น ๆ ของมูลนิธิ (นฤพนธ์ ด้วงวิเศษ และ ปณวัฒน์ ผ่องจิต, 2560, หน้า 44-49)

ภาพที่ 1 : งานขุดศพไร้ญาติของมูลนิธิป่อเต็กตึ๊ง ณ อ.บ้านแพ้ว จ.สมุทรสาคร
ที่มา : นฤพนธ์ ด้วงวิเศษ และ ปณวัฒน์ ผ่องจิต, 2560

⁶ เป็นกิจกรรมที่มูลนิธิทำการขุดศพไร้ญาติ ที่ฝังอยู่ในที่ดินสุสานของมูลนิธิ เอามาทำพิธีทางศาสนาและให้ประชาชนทั่วไปร่วมกันสร้างบุญ ลักษณะของกระบวนการล้างป่าช้าจะเริ่มด้วยการประกาศทำพิธีให้แก่คนทั่วไปได้ทราบกำหนดเวลา จากนั้นในวันพิธี (วันบุญใหญ่) เจ้าหน้าที่จะขุดศพ ซึ่งเหลือแต่โครงกระดูกขึ้นมาทำความสะอาด รอญาติมาแจ้งรับศพครั้งสุดท้าย หากไม่มีใครมาแจ้งก็จะเผาพร้อมกันตามพิธีทางศาสนาพุทธแบบจีน

ในกระบวนการจัดการศพไร้ญาติเหล่านี้ จะเห็นได้ว่าศพไร้ญาติมีความสัมพันธ์กับมูลนิธิเงินมากกว่ากระบวนการจัดการของรัฐ และแม้ว่าบางหน่วยงานของรัฐที่จัดการเกี่ยวกับศพและศพไร้ญาติก็จะพบว่าในทางปฏิบัติ มีการจัดตั้งมูลนิธิเพื่อระดมทุนเข้ามาจัดการศพไร้ญาติที่อยู่ในความรับผิดชอบ ไม่ได้ใช้งบประมาณของทางการ หรือมีการส่งต่อไปยังหน่วยงานรัฐอื่น ๆ แต่อย่างใด ยกตัวอย่างกรณีของ สถาบันนิติเวชวิทยาสังกัดโรงพยาบาลตำรวจ สำนักงานตำรวจแห่งชาติ ทำหน้าที่สนับสนุนตรวจสอบสาเหตุการตายของบุคคลในการสืบสวนคดีอาญามีการจัดตั้งมูลนิธิเพื่อขอเงินสนับสนุนตั้งระบุข้อความบนหน้าเว็บไซต์ดังนี้

“สถาบันนิติเวชวิทยา เป็นหน่วยงานราชการที่มีหน้าที่ตามกฎหมาย ในการตรวจศพเพื่อหาสาเหตุการตาย ของคนทุกระดับชั้นที่เสียชีวิตในราชอาณาจักรโดยผิดธรรมชาติ หรือไม่ทราบสาเหตุ... ในปีหนึ่งหนึ่ง สถาบันนิติเวชวิทยาต้องรับศพเข้าทำการตรวจจากทั่วประเทศคนนับหมื่นราย ในจำนวนนี้ บางรายเป็นผู้ขัดสนยากไร้ ไม่มีแม้แต่เงินจะซื้อโลงใส่ศพ ไม่มีเงินฉีดยากันศพเน่า หรือเสียค่าธรรมเนียมการผ่าศพ และจ้างรถเพื่อนำศพไปวัด บางครั้งก็ไม่มีเงินเป็นค่าเดินทางมารับศพหรือเพื่อยืนยันชื่อศพ ทำให้เกิดศพไม่มีญาติจำนวนมาก สถาบันฯ จึงเชิญชวนผู้มีเมตตาจิตบริจาคโลงศพ หรือค่าใช้จ่ายในการทำศพให้ด้วย” (สถาบันนิติเวชวิทยา, 2563)

แนวโน้มของการพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างศพไร้ญาติกับการจัดการของมูลนิธิ

สงเคราะห์ต่าง ๆ กลายเป็นเรื่องปกติที่เข้าใจร่วมกันในสังคมเห็นได้จากข้อความขอระดมเงินบริจาคเข้ามามูลนิธิสถาบันนิติเวชวิทยาข้างต้น ซึ่งแม้จะระบุว่าเป็น “หน่วยงานราชการ” ที่มีหน้าที่ตามกฎหมายแต่ประสบปัญหาเกี่ยวกับงบประมาณที่จัดสรรเพื่อดูแลจัดการเกี่ยวกับศพไร้ญาติที่สถาบันรับมา และเสนอจัดตั้งมูลนิธิเพื่อมาดูแลกิจกรรมดังกล่าวเป็นการเฉพาะดังนั้น ในส่วนนี้จึงเป็นการพิจารณาเกี่ยวกับพัฒนาการของการจัดการศพไร้ญาติในประเทศไทย เพื่อตอบคำถามเกี่ยวกับสาเหตุของการที่รัฐไทยไม่มีกระบวนการจัดการศพไร้ญาติอย่างชัดเจนในปัจจุบัน โดยแบ่งการพิจารณาออกเป็นสามส่วน ได้แก่ ส่วนแรกความคิดเกี่ยวกับ “ศพไร้ญาติ” เป็นการพิจารณาในระดับมหภาคเพื่อแสดงให้เห็นแนวคิดที่เข้าใจร่วมกันเกี่ยวกับศพไร้ญาติในสังคมไทย ส่วนที่สองพัฒนาการของการจัดการศพไร้ญาติ วิเคราะห์กฎหมายและนโยบายรัฐที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศพไร้ญาติ ซึ่งถือเป็นการพิจารณาในระดับกลาง และส่วนที่สามผู้เกี่ยวข้องกับการจัดการศพไร้ญาติ แสดงแนวทางปฏิบัติและการจัดการศพไร้ญาติของหน่วยงานตัวอย่างคือ มูลนิธิปอเต็กตึ๊ง ถือเป็นการวิเคราะห์ในระดับจุลภาค

3.1 ความคิดเกี่ยวกับ “คนตาย” ในสังคมไทย: การวิเคราะห์ระดับมหภาค

ก่อนการกล่าวถึงเรื่องความคิดของคนในสังคมไทยเกี่ยวกับศพไร้ญาตินั้นจำเป็นต้องวิเคราะห์ความเชื่อพื้นฐานของคนในสังคมเกี่ยวกับความตาย ซึ่งความเชื่อเกี่ยวกับความตายของชนชาติไทยนั้นมีการผสมกันระหว่างความเชื่อฝักกับความเชื่อในศาสนาพุทธและ

มีการแยกกันระหว่างการตายดีและการตายเลว ดังที่การตายดีนั้นจะเป็นการตายที่มีญาติพี่น้องมาร่วมสรรเสริญและส่งให้ผู้ตายไปสู่สรวงสวรรค์ดังข้อความบันทึกของฟรังซัวร์ อังรี ทรูแปง ชาวฝรั่งเศสที่เข้ามาในสยาม

“ชาวสยามมีพิธีงานศพเป็นของเขา โดยเฉพาะ... ขณะที่กำลังเตรียมพิธีศพ เขาจุดเทียนและเครื่องหอมรอบ ๆ ศพผู้ตาย เวลากลางคืนพระภิกษุสวดมนต์ เพื่อชี้ทางที่วิญญาณต้องเดินไปถึงสวรรค์ ครั้นแล้ว เขาก็เผาศพท่ามกลางเสียงเครื่องดนตรี ต่อหน้าญาติมิตร...แม้ว่าศาสนาไม่เข้ามาเกี่ยวในงานศพ แต่เขามีธรรมเนียมนิมนต์พระภิกษุมาร่วม เพื่ออยู่ช่วยให้ศพสง่ายิ่งขึ้น...” (ปอล ซาเวียร์, 2530, หน้า 45)

อนึ่งในการบรรยายพิธีศพของทรูแปงข้างต้น คณะผู้เขียนพบว่ากระบวนการพิธีดังกล่าวเป็นลักษณะของงานศพของชนชั้นเจ้านายหรือคหบดีพ่อค้าที่มั่งมีมิใช่แนวพิธีกรรมของไพร่หรือคนทั่วไป ซึ่งประเด็นนี้ยังชี้ชัดว่าการตายดีนั้นยังเป็นเครื่องบ่งบอกถึงความแตกต่างของฐานะบุคคลในสังคมและคนในชั้นไพร่หรือทาสมีแนวโน้มตายเลวมากกว่าชนชั้นสูงหรือพ่อค้า ซึ่งการตายเลวนั้นก็ถือเป็นเรื่องที่ชาวสยามต้องการหลีกเลี่ยง การตายเลวตามบันทึกของทรูแปงได้แก่ ผู้กระทำผิดที่ตายเพราะกฎหมายลงโทษให้ประหารชีวิต สตรีที่ตายเพราะคลอดลูกยาก และคนตายโหงทุกคน ซึ่งคนตายจากเหตุเหล่านี้จะต้องนำไปฝังดินอันถือเป็นเรื่องอัปยศอย่างร้ายแรงที่ผู้ตายจะได้รับ (ปอล ซาเวียร์, 2530, หน้า 45-46).

การตายโหง (Inauspicious Death) นี้เองก็ถือเป็นประเด็นสำคัญซึ่งทำให้คนทั่วไปในสังคมเกิดความเกรงกลัวและเมื่อเห็นศพของผู้ตายโหงจึงเลือกที่จะหลีกเลี่ยง จากการศึกษาเกี่ยวกับการสืบสวนทางอาชญาวิทยาและความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชากรของไตรย์ เพียร์สัน (Trais Pearson) เรื่อง Sovereign Necropolis: The Politics of Death in Semi-Colonial Siam (Pearson, 2020) ซึ่งว่าการจัดประเภทแบ่งแยกการตายของชาวสยามนั้นเกี่ยวข้องกับ การปฏิบัติที่ทางราชการพึงกระทำต่อศพผู้ตาย กล่าวคือการตายโหงเป็นการตายอันไม่เป็นธรรมชาติ (Unnatural Death) และไม่พึงปรารถนา ซึ่งทำให้วิญญาณของผู้ตายผูกพันกับสถานที่ตายและกลายเป็นวิญญาณร้ายซึ่งอาจทำร้ายผู้มีชีวิต ความเชื่อเช่นนี้ทำให้ชาวสยามพยายามหลีกเลี่ยงการปฏิสัมพันธ์กับศพตายโหง เพราะเชื่อว่าอาจได้รับสิ่งไม่ดีเข้าสู่ตัวผู้สัมผัสใกล้เคียงกับศพนั้น (Pearson, 2020, p.16) คนในชุมชนใกล้เคียงจึงกลายเป็นผู้จัดการหลัก โดยวิธีการจัดการที่ดีที่สุดคือการนำศพไปฝังดินและให้พระสงฆ์สวดไล่วิญญาณร้าย

ทั้งนี้อาจกล่าวได้ว่าศพตายโหงคือสิ่งไม่ดีที่คนในสังคมพึงหลีกเลี่ยง แต่เพื่อพิจารณาในบริบทนี้ศพตายโหงไม่ถือว่าเป็นศพไร้ญาติ ในบริบทของบทความนี้เสมอไป เพราะศพตายโหงอาจเป็นศพที่มีญาติแต่ด้วยความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณร้ายและสิ่งไม่ดี ญาติจึงไม่พึงปรารถนาที่จะจัดพิธีศพ และชุมชนเองก็ไม่อยากให้มีศพตายโหงเกี่ยวข้องกับชุมชนเป็นเวลาหลายวัน แต่ในทางกลับกันเราอาจอนุมานได้ว่าแนวโน้ม

ของการเป็นศพไร้ญาติอาจถูกผูกเข้ากับการตายโหงได้ด้วยเหตุที่ว่าในด้านหนึ่ง เมื่อการตายโหงกลายเป็นเรื่องที่ทำให้ผู้คนในชุมชนปฏิเสธการเข้าใกล้ ศพดังกล่าวจึงต้องถูกจัดการแยกเช่นเดียวกับศพไร้ญาติ นั่นคือไม่มีพิธีกรรม ไม่มีพระภิกษุชี้ทางไปสวรรค์ หรือเลวร้ายที่สุดคือถูกปล่อยทิ้งไว้โดยไม่มีใครเข้าไปดูแล

ข้อปฏิบัติต่อศพตายโหงข้างต้นบ่งชี้ถึงนัยยะสำคัญที่ชาวสยาม/ไทยมีต่อการตายและศพไร้ญาติ นั่นคือการตายแล้วและการตายไม่มีญาติ เป็นเรื่องอับยศของผู้ตายอย่างยิ่ง การจัดการกับผู้ตายโหงและไม่มีญาติกลายเป็นข้อปฏิบัติที่ไม่พึงปรารถนา เป็นพิธีกรรมที่มีขึ้นเพื่อปกป้อง “คนเป็น” จากความชั่วร้ายและสิ่งอับยศจากผู้ตาย ความแตกต่างในพิธีเผาศพที่สมเกียรติกับการฝังดินชี้ให้เห็นถึงลักษณะทั่วไปที่เป็นรากฐานความคิดเกี่ยวกับการตายของคนในสังคมไทยขณะนั้น

เมื่อพิจารณาในบริบทปัจจุบันการมีพิธีกรรมศพที่สมเกียรติยังเป็นเรื่องสำคัญของความคิดคนในรัฐสมัยใหม่ หลักฐานที่ชี้ชัดถึงการให้เกียรติผู้ตายจากญาติคือหนังสืองานศพที่เป็นที่นิยมมาตลอดเห็นได้จากจำนวนหนังสืองานศพที่กลายเป็นอนุสรณ์แก่ผู้ตาย ไม่ว่าผู้ตายจะมีสถานะก่อนตายอย่างไร มีหน้าที่การงานในระดับใด การมีหนังสืองานศพก็เป็นการแสดงให้เห็นความสำคัญของผู้ตายต่อสังคมในระดับหนึ่ง ดังนั้นการตายแล้วจึงเป็นเรื่องไม่พึงปรารถนาและการเป็นศพไร้ญาติก็เป็นเรื่องที่ยิ่งหลีกเลี่ยง

3.2 พัฒนาการของการจัดการศพไร้ญาติของประเทศไทย : การวิเคราะห์ระดับกลาง

เมื่อวิเคราะห์ระดับมหภาคเกี่ยวกับบทัทสถานหรือทัศนคติของคนในสังคมไทยต่อคนตายและศพไร้ญาติดังข้อ 3.1 แล้วนั้น เนื้อหาในส่วนจึงเกี่ยวข้องกับการจัดการศพไร้ญาติ ดังปรากฏในเอกสารของทางราชการไทย ซึ่งเป็นการวิเคราะห์ในระดัปลงจากหลักฐาน เช่น ประมวลกฎหมาย พระราชบัญญัติ เอกสารนโยบาย มติคณะรัฐมนตรี โดยคณะผู้เขียนทำการสำรวจเอกสารราชการเพื่อหาร่องรอยของแนวทางการจัดการศพไร้ญาติ ที่ปรากฏนอกเหนือจากประกาศของกระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์เรื่อง กำหนดหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขการคุ้มครองการส่งเสริม และการสนับสนุนการสงเคราะห์ในการจัดการศพตามประเพณี พ.ศ. 2557 คณะผู้เขียนพบว่า มีเอกสารทางราชการที่อาจเกี่ยวข้องกับการจัดการศพไร้ญาติของทางรัฐไทย ได้แก่ พระราชกำหนดศุขาภิบาลรัตนโกสินทร์ศก 116 (พ.ศ. 2440) พระราชบัญญัติการสาธารณสุข พุทธศักราช 2477 และพระราชบัญญัติศุขาภิบาล พ.ศ. 2495

ในเอกสารทั้ง 3 ฉบับนี้ พระราชกำหนดศุขาภิบาล รัตนโกสินทร์ศก 116 ถือเป็นเอกสารทางการฉบับแรกที่มีการกล่าวถึงการจัดการศพที่อยู่ในเขตพื้นที่กรุงเทพมหานคร และยังไม่มีผู้ใดมารับศพ ข้อคำนึงของการประกาศพระราชกำหนดเป็นข้อคำนึงที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่เกี่ยวข้องกับสุขอนามัย โดยจะพิจารณาได้ว่า

ในสมัยรัชกาล 5 นั้น สยามถูกกดดันจากการล่าอาณานิคมของชาติตะวันตกโดยเฉพาะอังกฤษและฝรั่งเศสซึ่งได้ยึดเอาดินแดนใหญ่ได้แก่อินเดียกับส่วนหนึ่งของจีน และดินแดนใกล้สยามได้แก่ พม่า อินโดจีน และมาลายา ลักษณะเหตุการณ์ในต่างประเทศข้างต้นถือเป็นประเด็นหนึ่งที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดำเนินพระราชโบายนำสยามเข้าสู่การเป็นรัฐสมัยใหม่ ดังจะเห็นได้จากการปฏิรูปประเทศในหลายด้านให้ทัดเทียมประเทศตะวันตกเพื่อป้องกันเหตุในการเข้าแทรกแซงกิจการของสยาม (กัณฐิกา ศรีอุดม, 2546, หน้า 312)

การทำให้ทัดเทียมชาติตะวันตกด้านหนึ่งก็เป็นการพัฒนาาระบบสาธารณสุขซึ่งมีการระบุอย่างชัดเจนในพระราชกำหนดศุขาภิบาลรัตนโกสินทร์ศก 116 ว่า

“ด้วยการศุขาภิบาล กรุงเทพฯ พระมหานครนั้น เป็นการสมควรที่จะตระเตรียมการขึ้นไว้ แลจะได้จัดการให้สำเร็จบริบูรณ์แบบต่อไป เพื่อได้ป้องกันโรคภัยอันตรายของมหาชนนั้น ทรงพระราชดำริเห็นว่า สมควรที่จะตั้งเจ้าพนักงานศุขาภิบาลขึ้น... สำหรับให้ได้รับลงมือจัดการรักษาความสะอาดบางอย่างขึ้น ในทันที เพื่อที่ป้องกันโรคภัยอันตรายในกรุงเทพฯ แลให้สืบสวนตรวจตรา การที่เกี่ยวข้องในทางโรคภัยของมหาชนทั่วไป...กับทั้งจะให้เปนระเบียบเรียบร้อยแลงดงาม ให้เป็นที่เจริญทั่วไปตลอดเขตแดนของพระนคร” (พระราชกำหนดศุขาภิบาล รัตนโกสินทร์ศก 116, 2440, หน้า 517-518)

เป้าหมายของการประกาศพระราชกำหนดนี้มี 2 ประการ ได้แก่ การป้องกันโรคที่เกิดจากการผิดสุขลักษณะของประชาชนที่อาศัยอยู่ในเมือง และการรักษาสภาพแวดล้อมของกรุงเทพฯ

“ให้เปนระเบียบเรียบร้อยแลงดงาม” ซึ่งเมื่อพิจารณาในรายละเอียดมาตรา 8 ซึ่งระบุว่าสิ่งที่ก่อโรคและความไม่เจริญหูเจริญตาได้แก่ “ข้อ 1 ...ขยะเคลื่อนมูลฝอย ข้อ 2...อุจาระและปัสสาวะของมหาชนทั่วไป ข้อ 3...ปลุกสร้างหรือซ่อมเรือนโรงที่จะเปนเหตุให้บังเกิดโรคได้ ข้อ 4...สิ่งโสโครกแลสิ่งที่มีราคาของมหาชน...” (พระราชกำหนดศุขาภิบาล รัตนโกสินทร์ศก 116, 2440, หน้า 520)

ซึ่งเมื่อพิจารณาในมาตรา 20 ซึ่งขยายความหน้าที่ปฏิบัติของทางราชการ เกี่ยวกับการขนย้าย “สิ่งโสโครกแลสิ่งที่มีราคาของมหาชน” มีรายละเอียดดังนี้

“มาตรา 20 กรมศุขาภิบาล จะต้องจัดการ ให้ขนย้ายสิ่งซึ่งเป็นที่น่ารำคาญแลซึ่งจะทำให้เกิดโรค หรืออันตรายได้แก่มหาชนนั้น ไปเสียให้พ้นจากถนนหลวงหรือจากที่ของเอกชนใด ๆ ตามอำนาจหน้าที่ของกรมศุขาภิบาลอันต้องด้วยกฎหมาย... แลอีกประการหนึ่งให้กรมศุขาภิบาลมีหน้าที่ ๆ จัดรักษาถนน ทางน้ำ รางน้ำ ตรอกทางคลอง แลที่ใด ๆ ให้เรียบร้อยอย่าให้โสโครกเปื้อนเปรอะได้” (พระราชกำหนดศุขาภิบาล รัตนโกสินทร์ศก 116, 2440, หน้า 524)

ทั้งนี้แม้ว่าในพระราชกำหนดจะไม่ได้ระบุรายละเอียดอย่างชัดเจนว่าสิ่งโสโครกนี้รวมถึงศพที่ถูกทิ้งตามถนนหรือบริเวณอื่นของเมืองหรือไม่ แต่จากการบรรยายในบันทึกของ

ขุนวิจิตรมาตรา (กาญจนาคพันธุ์) ได้ชี้ให้เห็นถึงหน้าที่การจัดการดังกล่าวว่า

“...ข้างกำแพงวัดมหาธาตุมีต้นมะขามใหญ่มากต้นหนึ่ง มีคนนอนตายอยู่โคนต้นมะขามถึง 2-3 วัน จนขึ้นอืดไม่เห็นมีใครมาจัดการอย่างไร (คงจะเป็นคนขอทานหรืออย่างไรไม่ทราบ) ข้าพเจ้าออกไปดูทุกวัน จนกระทั่งศพหายไป แสดงว่าพลตระเวนหรือกรมสุขาภิบาลอะไรยังล้าหลังเหลือเกิน...” (ศิลปวัฒนธรรม, 2562, หน้า 20)

ซึ่งจากข้อความนี้จะเห็นได้ว่ากรมสุขาภิบาลมีหน้าที่ในการจัดการศพที่ถูกทิ้งหรือศพไร้ญาติซึ่งเป็นหน้าที่หนึ่งตามพระราชกำหนดสุขาภิบาล รัตนโกสินทร์ศก 116 ในผู้รับผิดชอบจัดการ “สิ่งซึ่งเปื้อนที่น่ารำคาญแลซึ่งจะทำให้เกิดโรค” ออกจากพื้นที่ที่สาธารณชนใช้ในการดำเนินชีวิต

ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อพิจารณาพระราชบัญญัติการสาธารณสุข พุทธศักราช 2477 จะเห็นพัฒนาการที่สำคัญเกี่ยวกับการสาธารณสุข โดยรัฐบาลหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ได้นำเอาแนวทางจัดการด้านการสาธารณสุขเข้ามารวมไว้ในพระราชบัญญัติฉบับนี้ ทำให้พระราชบัญญัติสุขาภิบาล พ.ศ. 2495 (พระราชบัญญัติสุขาภิบาล พ.ศ. 2495, 2495, หน้า 1261-1276) เหลือเพียงข้อกำหนดเกี่ยวกับการให้อำนาจการบริหารราชการเท่านั้น

การรวมกรมสุขาภิบาลและการสาธารณสุขเข้าเป็นพระราชบัญญัติการสาธารณสุข พุทธศักราช 2477 นี้ทำให้พระราชบัญญัติฉบับนี้แสดงให้เห็นการจัดการของรัฐเกี่ยวกับศพไร้ญาติได้ชัดเจนขึ้น กล่าวคือในพระราชกำหนด

สุขาภิบาล รัตนโกสินทร์ศก 116 ระบุการจัดการสิ่งสกปรกทั้งสิ้นในภาพรวม คือมีทั้งสุขอนามัยและสภาพแวดล้อมของเมืองแต่พระราชบัญญัติการสาธารณสุข พุทธศักราช 2477 ได้ระบุเหตุของการเกิดโรคต่าง ๆ ซึ่งมีสิ่งสกปรกทั้ง 4 ดังพระราชกำหนดฯ แต่ขยายความประเด็นเกี่ยวกับเหตุแห่งโรคเพิ่มเติม โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องโรคระบาด ดังมาตรา 71 ให้เจ้าหน้าที่ท้องถิ่นด้วยคำแนะนำของพนักงานสาธารณสุขจัดการอย่างหนึ่งอย่างใดตามสมควร เกี่ยวแก่การป้องกันและระงับโรคระบาด... (4) จัดการอย่างใดเกี่ยวแก่การกำจัดความติดโรค การกักกัน การตรวจ บุคคล สัตว์ ซากศพ สถานที่ ภาชนะ หรือวัตถุอื่น ๆ ตามสมควร... (พระราชบัญญัติการสาธารณสุข พุทธศักราช 2477, 2478, หน้า 314)

“ซากศพ” ในบริบทของกฎหมายฉบับนี้หมายถึงศพมนุษย์ที่ไม่ได้มีผู้รับไปประกอบพิธี ซึ่งจะเห็นได้ว่าศพที่ถูกทิ้งไว้ตามจุดต่าง ๆ ได้รับการมองว่าเป็นเหตุของโรคระบาด และสมควรที่จะต้องมีการจัดการ รวมถึงไม่ได้หมายความถึงสัตว์ที่ตายเพราะ “ซากสัตว์” ถูกนิยามในกลุ่มของ “มูลฝอย” (พระราชบัญญัติการสาธารณสุข พุทธศักราช 2477, 2478, หน้า 283) ทั้งนี้ คณะผู้เขียนวิเคราะห์ว่าซากศพนี้หมายถึง “ศพไร้ญาติ” ซึ่งหากผู้ตายดังกล่าวมีญาติและรับรู้การตายก็มีเหตุให้ไม่กลายเป็นซากศพหรือการตายเลวดังกล่าวไว้ในหัวข้อข้างต้น

จากการพิจารณากฎหมายทั้ง 3 ฉบับ พบว่าลักษณะการกล่าวถึง “ศพไร้ญาติ” ของรัฐมีการมองในลักษณะที่เป็นข้อกังวลเกี่ยวกับการสาธารณสุขและเหตุของการเกิดโรค การมอง

ลักษณะนี้ทำให้แนวคิดการจัดการเหตุแห่งโรค ออกมาในรูปแบบกฎหมายเกี่ยวกับการสุขภาพ และสาธารณสุข ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิด การทำให้เป็นสมัยใหม่ของความตาย (modernization of death) ซึ่งเมื่อสยาม เข้าสู่กระบวนการการเป็นรัฐสมัยใหม่ ข้องกังวล เกี่ยวกับการตายและสุxonนามัยของคนในสังคม กลายเป็นเรื่องที่รัฐพึงพิจารณาและจัดการ ดังเห็นได้จากหลักฐานเอกสารที่ยกมานี้

อย่างไรก็ดี แม้ว่ารัฐจะแสดงข้องกังวลและมีมาตรการเกี่ยวกับการสุขภาพและ สาธารณสุขจะเห็นได้ว่าในแนวทางจัดการของรัฐนั้น มีลักษณะของการทำให้เหตุแห่งโรคพ้นไปจาก การปฏิสัมพันธ์กับคนที่อยู่อาศัยในชุมชนหรือ ในเมือง โดยไม่เกี่ยวข้องกับลักษณะของความคิด หรือความเชื่อเกี่ยวกับความตาย รัฐเอง ก็ไม่ได้ระบุว่า “ซากศพ” มนุษย์ที่อาจเป็น แหล่งบ่มเชื้อนั้นแตกต่างจาก “ซากสัตว์” อย่างไร เพราะถูกจัดไว้ในหมวดหมู่ของแหล่ง แพร่โรคระบาดเท่ากัน เทียบเคียงได้กับ “ภาชนะ หรือวัตถุอื่น ๆ” ด้วย

ดังนั้นการวิเคราะห์ที่เกี่ยวข้องกับการนำ ความคิดการจัดการศพไร้ญาติที่สอดคล้องกับ การจัดการ “ศพมนุษย์” คือมีการให้คุณค่าว่า ศพของคนที่ยายนั้น เคยเป็นผู้ที่มีชีวิตและ ดำรงชีวิตเป็นส่วนหนึ่งของรัฐ จำเป็นต้อง พิจารณาการจัดการของกลุ่มคณะบุคคลกลุ่มหนึ่ง ที่สำคัญคือ “คณะเก็บศพได้ยังกง หรือมูลนิธิ ปอเต็กตึ๊ง” ในปัจจุบัน

3.3 กำเนิดแนวคิดเกี่ยวกับศพไร้ญาติ : การวิเคราะห์ระดับจุลภาค

จากการวิเคราะห์เอกสารทางการโดยเฉพาะ

กฎหมาย ซึ่งถือว่าเป็นเครื่องบังคับใช้ทั่วเขต อำนาจรัฐ จะเห็นได้ว่ารัฐไทยมีการจัดการ “ซากศพ” ซึ่งหมายถึงคนตายที่ไม่มีญาติหรือ คนเกี่ยวข้องมารับไปทำพิธีทางศาสนาหรือ ความเชื่อทำให้คนตายเหล่านั้นกลายเป็นเหตุแห่งการ แพร่เชื้อและต้อง “จัดการ” เพื่อรักษาลักษณะ สุxonนามัยของสาธารณชนในเมืองและชุมชน ของรัฐ

อย่างไรก็ดีเมื่อเกิดพระราชกำหนดสุขภาพบาล รัตนโกสินทร์ศก 116 สังคมไทยได้ปะทะสังสรรค์ ทางวัฒนธรรมกับชาวจีนซึ่งอพยพเข้ามาอยู่ใน ประเทศไทย โดยส่วนใหญ่ชาวจีนกลุ่มนี้เข้ามา ทำงานเป็นแรงงานรับจ้าง และเมื่อเก็บทุนได้ ระดับหนึ่งอาจเปิดร้านค้าทำธุรกิจเป็นของ ตนเอง แต่ขณะเดียวกันชาวจีนจำนวนหนึ่งก็ เสียชีวิตลง การเสียชีวิตในดินแดนที่อพยพไปนั้น มักทำให้คนตายไม่ได้รับการจัดการศพเหตุเพราะว่า เมื่ออพยพมายังประเทศไทย หลายคนเดินทางมา ตัวคนเดียวไม่ได้พาญาติหรือลูกเมียมาพร้อมกัน และหากตายโดยที่ยังไม่ได้ลงหลักปักฐาน ก็จะกลายเป็นศพไร้ญาติตามความเชื่อของคนจีน (Henriot, 2009, pp.407-437)

นอกจากนี้หากพิจารณาจากจำนวนชาวจีน ในประเทศไทยจะเห็นลักษณะของปัญหา ที่เกี่ยวเนื่องกับการตายไม่มีญาติได้ชัดเจนขึ้น โดยใน พ.ศ. 2474 มีชาวจีนอาศัยอยู่ในประเทศไทย จำนวน 445,000 คน เพิ่มมาเป็น 2,500,000 คน และ 2,670,000 คน ใน พ.ศ. 2490 และ 2503 ตามลำดับ (วัลภา บุรุษพัฒนา, 2517, หน้า 6) จำนวนคนจีนที่คิดเป็นร้อยละ 10 ของประชากร ไทยช่วง พ.ศ. 2503 จากสถิตินี้ จะพบว่าแนวโน้ม ของการเกิดศพไร้ญาติของคนจีนอพยพมีสูงมาก

แม้ว่าชาวจีนจะสามารถจัดการให้มีสุสานเพื่อฝังศพไว้ก็ตาม แต่กรณีชาวจีนผู้ยากไร้การเข้าถึงหลุมฝังศพยังเป็นปัญหาสำคัญ

อย่างไรก็ตาม ชาวจีนมีคณะเก็บศพขึ้นมาจากการเรียไรตั้งแต่ พ.ศ. 2452 ชื่อ “คณะเก็บศพไต้ฮงกง” ซึ่งจะจ้างพนักงานนำโลงและเครื่องนุ่งห่มศพตามพิธีของชาวจีนไปขนเอาศพมาจัดการฝังไว้ในสุสานที่เตรียมไว้ (กรณีการต้นประเสริฐ และคณะ, 2543, หน้า 53) โดยใช้สุสานสาธารณะชอยวัดดอนเป็นที่ฝังศพไร้ญาติจากการดำเนินการระหว่าง พ.ศ. 2452-2455 พบว่าคณะเก็บศพฯ ทำการเก็บศพไร้ญาติถึงปีละ 2,250 ศพ และประสบปัญหาทางการเงินใน พ.ศ. 2455 จนต้องขอความช่วยเหลือจากทางการ ขอความการขอความช่วยเหลือที่ส่งถึงพระยายมราช เสนาบดีกระทรวงนครบาล เมื่อวันที่ 16 กรกฎาคม 2455 มีความน่าสนใจดังนี้

“...ด้วยเมื่อศก 128 พวกข้าพเจ้าทั้งหลายได้พร้อมใจกันออก และเรียไรตั้งคณะเก็บศพไม่มีญาติสาธารณะประโยชน์ให้ชื่อไว้ไต้ฮงกง และได้จ้างให้มีพนักงานสำหรับนพโลงกับเครื่องนุ่งห่มสำหรับศพไปหามาจัดการฝังไว้โดยเรียบร้อย บรรดาศพที่เก็บมาฝังนั้นไม่เฉพาะแต่ศพชาติจีนชาติเดียว แม้แต่ศพไทยหรือศพที่ไม่มีญาติชาติอื่น ๆ ก็นำมาฝังไว้ไม่เลือกหน้า... ข้าพเจ้ามาดำริว่าการที่เก็บศพไม่มีญาติมาช่วยฝังไว้เป็นที่ตั้งนี้ ย่อมนับว่าเป็นกุศลอันพิเศษส่วนหนึ่ง แล้วให้บ้านเมืองหมดจดสะอาดด้วย นับว่าเป็นประโยชน์ดีส่วนหนึ่ง... เหตุนี้พวกข้าพเจ้าจึงพร้อมกันขอความกรุณาบารมีของใต้ทำกรุณาเป็นที่พึง โปรด

อุดหนุนแก่สาธารณะสถานอันนี้อย่าให้ล้มเลิก โดยนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา เพื่อขอรับพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ให้สาธารณะสถานนี้คงมีกำลังจัดการได้ตลอดไป...” (กรณีการต้นประเสริฐ และคณะ, 2543, หน้า 59-60)

และทางพระยายมราชได้มีหนังสือไปยังพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนี้

“...การที่คณะไต้ฮงกงได้จัดทำขึ้นก็เป้นสาธารณะกุศลพิเศษส่วนหนึ่ง แลเป้นประโยชน์แก่การศุขาภิบาลสำหรับพระนครด้วยมากอยู่...สมควรที่จะได้รับพระราชทานพระมหากรุณา ให้กรมศุขาภิบาลออกเงินอุดหนุนคณะนี้สักปีละ 2,000 บาท พอให้เป้นกำลัง...” (กรณีการต้นประเสริฐ และคณะ, 2543, หน้า 59-61)

ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ตอบหนังสือของพระยายมราชว่า “ดีแล้วอนุญาต” ความน่าสนใจของข้อความร้องขอและการตอบรับจากทางราชการไทยต่อวิถีปฏิบัติของกลุ่มชาวจีนนี้ จะเห็นได้ว่าพระยายมราชอาศัยเหตุของการเปลี่ยนแปลงแนวคิดเกี่ยวกับการสุขอนามัยและการสาธารณสุข ซึ่งทำให้การเก็บศพไร้ญาติของคณะเก็บศพไต้ฮงกงสอดคล้องกับพระราชกำหนดศุขาภิบาลรัตนโกสินทร์ศก 116 การช่วยเหลือทางการเงินจากราชการผ่านกรมศุขาภิบาลได้ทำให้การเก็บศพไร้ญาติ กลายเป็นส่วนหนึ่งของความเข้าใจเกี่ยวกับการจัดการสุขอนามัยของรัฐไทย การจัดการเกี่ยวกับศพไม่มีญาติจึงกลายเป็นงานสาธารณกุศลที่ชุมชนชาวจีนในประเทศไทยจัดทำขึ้น และขยายออกจากกลุ่มคณะเก็บศพ

ได้ยังคงเป็นมูลนิธิต่าง ๆ ลักษณะเช่นนี้จะเห็นได้ว่ามโนทัศน์เกี่ยวกับศพไร้ญาติในประเทศไทยนั้น เป็นมโนทัศน์ที่ผูกพันเข้ากับการทำหน้าที่ของมูลนิธิจึงหาได้พิจารณาเป็นภารกิจของรัฐ

การเปลี่ยนแปลงซึ่งถือเป็นจุดพลิกผันเกี่ยวกับการจัดการศพไร้ญาติคือ การพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้คณะเก็บศพได้ยังคงได้รับการสนับสนุนและดำเนินกิจกรรมเก็บศพไร้ญาติต่อเนื่อง จนกระทั่งจัดตั้งเป็นมูลนิธิปอเต็กตึ๊งมีการขยายภารกิจออกไปจากการเก็บศพ เช่น การจัดตั้งมหาวิทยาลัยหัวเฉียวโรงพยาบาลหัวเฉียว แต่งานเก็บศพไร้ญาติยังคงเป็นภารกิจหลักสำคัญเห็นได้จากการมีช่องบริจาคโลงศพเพื่อให้ประชาชนสามารถบริจาคเงินให้กับมูลนิธิในการจัดการศพไร้ญาติในกรุงเทพมหานครและสาขาต่างจังหวัดทั่วประเทศ

4. ศพไร้ญาติ มูลนิธิจีน และรัฐไทย

จากการพิจารณาการจัดการศพไร้ญาติของรัฐไทยจากระดับการวิเคราะห์มหภาค ระดับกลางและระดับจุลภาค จะเห็นได้ว่าลักษณะของความคิดเรื่องศพไร้ญาติได้รับการจุดประกายจากกลุ่มคนจีนอพยพ โดยเฉพาะคณะเก็บศพได้ยังคงซึ่งตระเวนเก็บศพไร้ญาติตามที่ตั้งต่าง ๆ จนกลายเป็นสัญลักษณ์ของการจัดการศพไร้ญาติในกรุงเทพมหานคร ลักษณะการจัดการศพไร้ญาติของคณะเก็บศพได้ยังคงได้รับการสนับสนุนจากทางราชการและ

ผนวกเข้ากับแนวทางการจัดการสุขาภิบาลและสาธารณสุขของรัฐ โดยการได้รับทุนสนับสนุนจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งถือเป็นระดับกลางในการวิเคราะห์จากระดับวิธีแบบสืบสาววาทกรรม

ปฏิสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดจากระดับจุลภาคและระดับกลางทำให้มุมมองเกี่ยวกับศพไร้ญาติ กลายเป็นลักษณะที่สามารถจัดการได้ โดยเฉพาะเมื่อมองว่าการตายโหงหรือการตายเลวของคนในสังคมไทยนั้น ไม่เพียงปรารถนาและการเข้าใกล้ศพที่มีการตายดังกล่าว ย่อมเป็นสิ่งพึงหลีกเลี่ยง การจัดการศพไร้ญาติของคณะเก็บศพได้ยังคงจึงทำหน้าที่ในการบรรเทาปัญหาสุขาภิบาลที่เกิดขึ้นจาก “ซากศพ” และสามารถจัดการได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังข้อสัมภาษณ์ของนายสมาน นายน ว่า

“...สมัยก่อนเมื่อคนตายไม่มีญาติ เขาบอกให้รถปองแปง⁷ มารับศพคนตาย เราใช้ตะโกนกัน... ยังจำได้ว่ารถนี้ทาสีเขียวลากยาวมาทำอย่างตีมีผ้าขาวกระดาดขาง... สมัยก่อนคนมันพูดติดปากว่า เฮ้ย! ไม่ต้องห่วงข้าหรอก... ข้าตายไปเดี๋ยวปองแปง เขาก็เก็บไปเองแหละ คือจะไม่พูดถึงวัด แต่จะพูดถึงปองแปง...” (กรณีการ์ตันประเสริฐ และคณะ, 2543, หน้า 64)

คำกล่าวของนายสมานแสดงให้เห็นประสิทธิภาพของคณะเก็บศพได้ยังคง และการเปลี่ยนแปลงแนวคิดเกี่ยวกับการตายของความเชื่อคนในสังคมระดับหนึ่ง ทั้งนี้จะเห็นได้ว่า

⁷ รถรับศพของคณะเก็บศพได้ยังคง ได้ชื่อว่าปองแปงเพราะเวลาคนลากรถออกไปรับศพจะสั่นกระปองตามเสียงสัญญาณการเคาะกลองระหว่างการเดินทาง

นายสมานมองการเก็บศพไร้ญาติ เป็นเรื่องปกติ และสามารถทำให้กลายเป็นเรื่องซ้ำซ้อนเมื่อคู่กับมิตรสหายได้รวมถึงการอ้างถึงคณะเก็บศพในฐานะของหน่วยงานที่มีความสัมพันธ์กับการจัดการศพไร้ญาติมากกว่าหน่วยงานของรัฐ เช่น กรมสุขภาพจิต หรือวัดในฐานะสถาบันที่เกี่ยวข้องกับการตายหลักของคนไทย

จากข้อพิจารณาข้างต้น เมื่อมองการจัดการศพไร้ญาติผ่านระเบียบวิธีการศึกษาแบบสืบสาววาทกรรม ทำให้เห็นลักษณะของความเชื่อมโยงระหว่างวาทกรรมระดับจุลภาคกับระดับกลาง รวมถึงอิทธิพลที่มีต่อกรอบความคิดในระดับมหภาคของสังคม การจัดการศพไร้ญาติในสังคมไทยจึงไม่ถูกผูกติดกับการกิจของรัฐดังเช่นกรณีเปรียบเทียบในสังคมของประเทศอื่น ทว่ากลายเป็นภารกิจของหน่วยงานเอกชน ซึ่งในที่นี่ได้แก่ คณะเก็บศพได้สงฆ์และมูลนิธิอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นตามมาจนถึงปัจจุบัน

5. สรุป

จากการพิจารณาการจัดการศพไร้ญาติของประเทศไทย ผลการศึกษาสามารถตอบคำถามของบทความทั้งสองดังนี้ คำถามประการที่หนึ่ง ประเทศไทยมีการจัดการศพไร้ญาติอย่างไร? จากการพิจารณาพัฒนาการทางกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับศพไร้ญาติ ซึ่งจัดว่าเป็นเครื่องมือสำคัญในการสนับสนุนการปฏิบัติงานเจ้าหน้าที่รัฐนั้นพบว่าแม้ว่าจะมีกฎหมายที่มีความเกี่ยวข้องกับการจัดการศพไร้ญาติโดยเฉพาะกฎหมายสุขภาพจิตและสาธารณสุข แต่ข้อความในกฎหมายนั้นมองศพไร้ญาติเป็นแหล่งของการแพร่เชื้อโรค และไม่ได้ระบุวิธีจัดการที่ชัดเจน

นอกจากการให้เจ้าพนักงาน “จัดการเสียให้พ้นทาง” ไม่แตกต่างจากการจัดการ ซากสัตว์ ภาชนะ หรือวัตถุอื่น ๆ

ด้วยเหตุนี้ จึงนำมาสู่คำถามถัดมาคือสาเหตุของการที่รัฐไทยปัจจุบันไม่มีกระบวนการจัดการศพไร้ญาติอย่างเป็นทางการ โดยการตอบคำถามนี้ คณะผู้เขียนพบว่าระเบียบวิธีการสืบสาววาทกรรม ได้ชี้ให้เห็นถึงลักษณะที่ศพไร้ญาติถูกจัดการโดยกลุ่มคนจีนในสังคม และสร้างภาวะการรับรู้ว่าการจัดการศพไร้ญาติเป็นกิจกรรมที่ดำเนินโดยกลุ่มคนจีนมากกว่ากิจกรรมที่จะจัดการโดยรัฐ รวมไปถึงลักษณะการจัดการที่ผูกเข้ากับความเชื่อทางศาสนา ทำให้การจัดการศพไร้ญาติกลายเป็นกระบวนการที่มีลักษณะเฉพาะ ปฏิสัมพันธ์ของการจัดการของกลุ่มในระดับจุลภาคได้รับการเชื่อมโยงโดยระดับกลางและนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงการรับรู้และความเชื่อของคนในสังคมหรือระดับมหภาค ศพไร้ญาติในสังคมไทย จึงกลายเป็นภารกิจของมูลนิธิจีนมากกว่าหน้าที่ของรัฐ

แต่อย่างไรก็ดีแม้ว่ามูลนิธิจีนจะสามารถจัดการเกี่ยวกับศพไร้ญาติในสังคมไทยได้อย่างมีประสิทธิภาพ แต่หากพิจารณาในกระบวนการจัดการของแต่ละมูลนิธิแล้วอาจมีข้อแตกต่างที่น่าสนใจในการศึกษาวิเคราะห์ต่อไปในอนาคต เพราะประเด็นเกี่ยวกับศพไร้ญาติยังเป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการบริการสินค้าสาธารณะของรัฐ ประการหนึ่ง ซึ่งหากใช้กรอบความคิดการบริหารจัดการภาครัฐแนวใหม่ (New Public Management) หรือการบริการสาธารณะแนวใหม่ (New Public Service) ภาครัฐอาจไม่สามารถละเลยบทบาทของตนเอง

ในการดำเนินการจัดการกับประเด็นเรื่อง ศพไร้ญาติได้ โดยเฉพาะในปัจจุบัน ซึ่งไทย เริ่มเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุอย่างเป็นทางการ ประชาชนมีทายาทลดลง กลไกเกี่ยวกับการดำเนินการด้านการจัดการศพไร้ญาติ อาจต้องมีความเป็น “ทางการ” มากขึ้นกว่า ที่เป็นอยู่ไม่ใช่ย้ายภาระหน้าที่ไปยังกลุ่มมูลนิธิ

ตามแต่การบริจาคของคนที่ไม่เมตตา แต่เป็นการสร้างกระบวนการ “รับ” “จัดการ” และ “บันทึก” ความทรงจำของเขาเหล่านั้น ซึ่งเป็นที่ อาจคาดการณ์ได้ว่าบุคคลที่เสียชีวิต โดยไม่มีผู้รับรองความเป็นญาติอาจทวีจำนวน มากขึ้นในอนาคตอันใกล้ □

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กรมกิจการผู้สูงอายุ. (2561). **คู่มือการดำเนินโครงการการสนับสนุนการจัดการศพผู้สูงอายุตามประเพณี ประจำปีงบประมาณ 2562**. กรุงเทพมหานคร: กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.
- กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. (2557) ประกาศกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ เรื่อง กำหนดหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขการคุ้มครอง การส่งเสริม และการสนับสนุนการสงเคราะห์ในการจัดการศพตามประเพณี พ.ศ. 2557. ใน **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 131 ตอนพิเศษ 207 ง**, (หน้า15-17). กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์คณะรัฐมนตรีและราชกิจจานุเบกษา.
- กรรณิการ์ ต้นประเสริฐ และคณะ. (2543). **90 ปีมูลนิธิป่อเต็กตึ๊งบนเส้นทางประวัติศาสตร์สังคมไทย: ประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่า**. กรุงเทพฯ: สภามหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ.
- กัญจิกา ศรีอุดม. (2546). **ร.5 เสด็จอินเดีย โดย สาดชิตอนันท์ สหาย**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ไทยรัฐออนไลน์. (2558) **‘ป่อเต็กตึ๊ง’ ล้างป่าช้าประจำปี เตรียมเผา 2,002 ศพ ทารกวัดไผ่เงิน**. ค้นเมื่อ 1 มีนาคม 2563. จาก <https://www.thairath.co.th/news/local/536045>.
- นฤพนธ์ ด้วงวิเศษ และปณวัฒน์ ผ่องจิต. (2560). **ชุมชนกับความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในอำเภอบ้านแพ้วและอำเภอกะทู้มแบน จังหวัดสมุทรสาคร**. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- ปอล ชาเวียร์. (2530). **ประวัติศาสตร์แห่งพระราชอาณาจักรสยาม โดย ฟรังซัวร์ อังรี ตูรแปง**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- พระราชกำหนดศุขาภิบาล รัตนโกสินทร์ศก 116. (2440). ใน **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 14**. (หน้า 517-525). กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์คณะรัฐมนตรีและราชกิจจานุเบกษา.
- พระราชบัญญัติการสาธารณสุข พุทธศักราช 2477. (2478). ใน **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 52**. (หน้า 281-318). กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์คณะรัฐมนตรีและราชกิจจานุเบกษา.
- พระราชบัญญัติสุขาภิบาล พ.ศ. 2495. (2495). ใน **ราชกิจจานุเบกษา ตอนที่ 63 เล่มที่ 69**. (หน้า 1261-1276). กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์คณะรัฐมนตรีและราชกิจจานุเบกษา.
- วัลภา บุรุษพัฒน์. (2517). **ความเป็นมาของชาวจีนในประเทศไทย**. ใน **ขจัดภัย บุรุษพัฒน์ (บรรณาธิการ). ชาวจีนในประเทศไทย**. (หน้า1-42). กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา.

- ศิลปวัฒนธรรม. (2562). **กำเนิดปอแตกตั้ง คณะเก็บศพที่ ร.6 พระราชทานทุน คู่แรงบันดาลใจของ บิณฑ์ บรรลือฤทธิ์**. ค้นเมื่อ 1 มีนาคม 2563. จาก https://www.silpa-mag.com/history/article_38908.
- สถาบันนิติเวชวิทยา. **มูลนิธิสถาบันนิติเวชวิทยา**. ค้นเมื่อ 1 มีนาคม 2563. จาก <http://www.ifm.go.th/index.php/ifm-foundation/136-history-of-ifm-foundation>.

ภาษาอังกฤษ

- Aries, P. (1974). **Western Attitudes Toward Death from the Middle Ages to the Present**. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- Barilan, Y. M. (2006). Bodyworlds and the Ethics of Using Human Remains: A Preliminary Discussion. **Bioethics**,20(5), 233-247.
- Cook County Government. **Virtual Cemetery**. Retrieved May 7, 2020. from <https://www.cookcountyil.gov/service/virtual-cemetery>.
- Elias, Norbert. (1985). **The Loneliness of Dying**. New York: Continuum.
- Friesen, Mark. (2009). **Disposition of Unclaimed Bodies in U.S. Varies by State, Jurisdiction**. Retrieved May 7, 2020, from https://www.oregonlive.com/special/2009/06/disposition_of_unclaimed_bodie.html;
- Hakola, Outi, Sara Heinämaa, and Sami Pihlström. (2015). **Death and Mortality: From Individual to Communal Perspectives**. Helsinki: Helsinki Collegium for Advanced Studies.
- Heinämaa, Sara. (2015). **The Many Senses of Death: Phenomenological Insights into Human Death. Death and Mortality: From Individual to Communal Perspectives**. Helsinki: Helsinki Collegium for Advanced Studies.
- Henriot, Christian. (2009) ‘Invisible Deaths, Silent Deaths’: ‘Bodies without Masters’ in Republican Shanghai. **Journal of Social History**,43(2), 407–437.
- Kumar, Arvind et al.. (2009). Deaths of Homeless Unclaimed Persons in South Delhi (2001-2005): A Retrospective Review. **Medicine, Science and the Law**,49(1), 46-50.
- Kumar, Sachil, et al.. (2015). Homeless and Unclaimed Persons’ Deaths in North India (Jan 2008–Nov 2012). A Retrospective Study. **Medicine, Science and the Law**,55(1), 11-15.

- LeGreco, Marianne, and Sarah J. Tracy. (2009). Discourse Tracing as Qualitative Practice. **Qualitative Inquiry**,15(9), 1516–1543.
- Malaysian Ministry of Health. **The Management of Unclaimed Bodies**. Retrieved May 3, 2020, from <http://www.myhealth.gov.my/en/the-management-of-unclaimed-bodies/>.
- Palin, Megan. (2016). **Australia’s ‘Unclaimed Persons’: What Happens to Those Who Die Alone?**. Retrieved May 30, 2020, from <https://www.news.com.au/lifestyle/real-life/true-stories/australias-unclaimed-persons-what-happens-to-those-who-die-alone/news-story/62b4471855561c436dd17e0e6daacc06>.
- Pearson, Trais. (2020). **Sovereign Necropolis: The Politics of Death in Semi-Colonial Siam**. New York: Cornell University Press.
- Quinet, Kenna, Samuel Nunn, and Alfarena Ballew. (2016). Who Are the Unclaimed Dead? **Journal of Forensic Sciences**,61(S1), S131–39.
- Redden, Shawna Malvini. (2017). **Discourse Tracing**. **The International Encyclopedia of Communication Research Methods**. California: California State University Sacramento.
- Solomon, Harris and Mara Buchbinder. (2020). **Lonely Death in Pandemic Times**. Retrieved May 18, 2020, from <https://culanth.org/fieldsights/lonely-death-in-pandemic-times>.